

KONFERENCIA O HUMANISTICKOM VARIANTE TECHNICKEJ REVOLÚCIE

Úlohou a cieľom vedeckých konferencií obvykle býva riešenie aktuálnych problémov vedy, konfrontácia názorov odborníkov na dané otázky. Jestvujú však aj také stretnutia vedeckých pracovníkov, ktoré neprinášajú a ani nemôžu prinášať komplexné vyriešenie nastolenej problematiky, ktoré sú diskusiou v celom svojom rozsahu a ktorých výsledkom je skôr ukázanie cesty ďalšieho rozvoja spoločného úsilia vedcov v danej oblasti bádania, než uzavretie danej problematiky. Stretnutím tohto druhu bola aj konferencia s medzinárodnou účasťou *Človek a spoločnosť vo vedeckotechnickej revolúcii*, ktorá sa konala v dňoch od 1. do 6. apríla 1968 v Mariánskych Láznach. Poriadal ju Filozofický ústav v spolupráci s ďalšími ústavmi ČSAV a konala sa v rámci celoštátneho medzi-odborového výskumu spoločenských a ľudských súvislostí vedeckotechnickej revolúcie.

Konferencia si vytýčila niekoľko tematických okruhov, v ktorých rozmedzí prebiehala. Hovorilo sa o vede, v súvislosti s čím sa analyzoval vzťah vedy a politiky, vedy a ideológie. Kládla sa otázka, do akej miery ekonomické parametre môžu ovplyvniť vedecko-technickú revolúciu, akým smerom sa musí orientovať vzdelanie a vyučovací proces, aby bol človek schopný obstáť v nesmiernom množstve informácií. Architekti volali po novom riešení obytných a pracovných priestorov, psychológovia a lekári sa zamýšľali nad stúpajúcou tendenciou neuróz. Všetci si však uvedomovali, že základným faktorom civilizáčného procesu je človek a od neho závisí, ako sa v tejto technickej civilizácii bude cítiť a aký charakter táto civilizácia bude mať.

Predchádzajúci nevšedný úspech knihy Radovana Richtu a kol. *Civilizácia na rázcestí*, ktorá tvorila východisko značnej časti diskutovaných otázok, svedčí o páľivosti problémov, ktorými sa konferencia zaoberala. Radovan Richta to naznačil už vo svojich úvodných slovách.

Usiloval sa predovšetkým pochopiť zaradenie súčasnej civilizácie a javov, ktoré sa v tejto súvislosti označujú za revolučné, do všeobecného industriálneho vývoja. Snažil sa, po prvé, dokázať, že okruh revolučných zmien, ktorý vedeckotechnická revolúcia sleduje, je konzistentný, má samostatnú vnútornú logiku, odlišnú od kolobehu priemyselnej civilizácie, a po druhé, definovať špecifiká tohto procesu. Poukázal na ten jav, že v oblasti vedeckého chápania skutočností dnes opäť prežívame volanie po syntéze. Ide — alebo by malo ísť — o vytvorenie nového celku, o pochopenie vnútorných súvislostí zmien, o jednotu založenú na dynamike nových prvkov. Richta ďalej hovoril o tom, že fundamentom nášho storočia je priemyselná civilizácia. Náš vek je však prestúpený zároveň celou sieťou štrukturálnych revolúcií, ktoré v obraze priemyselnej revolúcie pôvodne obsiahnuté a racionálne predvídané neboli (napr. revolúcia vo vede a v technike). Súbežne s nimi sa odohrávajú spoločenské procesy, ktoré sa rozchádzajú s tendenciami, vlastnými spoločnosti, založenej na priemyselnej civilizáčnej základni — mení sa typ ekonomického rastu, nastáva odklon od extenzívneho typu.

K najväčším a väčšinou dosiaľ nepochopeným prevratom našich čias patrí podľa Richtu skutočnosť, že vedľa tradičnej priemyselnej techniky, ktorá prevažne „robí prácu“, t. j. rozširuje jej tradičnú podobu, vystupuje nová technika, v podstate spojená s aplikáciou automatického systému, ktorý prevažne „ruší prácu“, núti prejsť človeka cez okraj bezprostrednej výroby jednak na zložité funkcie pri aplikácii vedy a rozvoja kultúry, jednak do nových, málo rozvinutých oblastí. Nastane (a už aj nastáva) presun ťažiska ľudskej práce do tvorivej činnosti.

Medzi revolučné fenomény patrí aj sféra spoločenského zriadenia. V tejto súvislosti Richta usudzuje, že novú spoločnosť, komunizmus, možno vybudovať iba nahradením tradičného priemyslového systému celkom novou bázou vedeckej, technickej civilizácie. Ide o civilizačný proces nového typu. Richta vychádza z toho, že vedecká, technická a vôbec tvorivá činnosť má vyhranené ľudské hodnoty. Vytvára totiž podmienky pre rozvoj ľudských síl a zároveň tento rozvoj vyžaduje a sprostredkúva; tým sa líši od tradičnej priemyslovej práce, ktorá vždy splnením jednej podmienky vylučovala druhú a naopak.

Zmeny v štruktúre a dynamike výrobných síl vedú k tomu, že na hraniciach priemyslovej civilizácie klesá jednoduchá pracovná sila človeka a spoločný podriadený moment výrobných síl a vyraduje sa z výroby takou mierou, ako sa do výroby zapojujú sily vedy a za nimi sa hlásiace produktívne sily všeobecného rozvoja ľudských schopností. Rozširovanie činností, spojených tak či onak s vedou, dospieva na určitom stupni modernej civilizácie k uzlovej čiare, za ktorou si vynucuje širokú kultiváciu ľudských síl a za ktorou sa zároveň rozvoj človeka ako samoúčelu, rast jeho tvorivých schopností, stáva najefektívnejším spôsobom rozmnožovania výrobných síl. Toto je podľa Richta nová kvalita súčasného civilizačného procesu.

V súvislosti s rozvojom produktívnych síl človeka načrtol Radovan Richta osnovu problematiky postavenia človeka v období technickej civilizácie. Zdôraznil aktuálnu neprítomnosť ľudskej podstaty vo svete vlastných výtvorov človeka. Práve „neprítomná prítomnosť“ človeka v civilizácii je to, čo tento civilizovaný svet mení u človeka na problém. Technická civilizácia — podľa Richta — v pravom zmysle slova „situáciu človeka“ ako zvláštny modus bytia vlastne iba vytvára. Musíme si uvedomiť, že funkcia pracovného prostriedku človeka nevymedzuje navždy podstatu techniky. Žijeme vo veku, keď rozvoj ľudského diela položil najzložitejšiu praktickú otázku transcencie, otázku cielavedomého prekračovania ľudského diela človekom.

Pozoruhodný bol aj príspevok Jindřicha Zeleného, ktorý vyžadoval nové premyslenie vzťahu dialektickomaterialistického chápania racionality k filozofickej tradícii a vyznačenie prístupu k problematike vzťahu rozumu a revolúcie. K práci pristúpil z historického hľadiska a zameral sa predovšetkým na úvahy o problémovej súvislosti medzi Kantovým a ontopraxeologickým chápaním racionality. Postavil si podobnú otázku ako Kant, ako je možné zjednotiť prírodnú determináciu so slobodou človeka. Zelený vyšiel z názoru, že základné kategoriálne a metodologické predpoklady spolu s určitým chápaním vzťahu vedenia (teórie) a praktického ľudského životného procesu a vzťahu vedenia a mimomyšlienkového prírodnej predmetnosti charakterizujú typ racionality. Vznikom marxizmu sa otvára pre skúmanie otázok základov vedy (typov racionality) nový prístup. Možno ho charakterizovať obsahovo ako ontopraxeologický. Vyznačuje sa — podľa Zeleného — tým, že namiesto tradične reflektovaného protikladu bytia a poznania nastupuje zložitejšia štruktúra: bytie — prax — poznanie, s centrálnym postavením ľudskej praxe.

Ladislav Tondl načrtol problém adekvátneho vyjadrenia zmien v raste a povahe modernej vedy. Zdôraznil expanziu vedy, vedeckých metód a poznatkov do všetkých oblastí spoločenského života. Nemenej dôležité je podľa neho riešenie problému informačnej explózie vo vede. Požadoval odstrániť všetky umelé prekážky informačnej mobility vo vede na jednej strane, na druhej strane však vyslovil obavy, že záplava racionálnych informácií v oblasti vedy a techniky môže otupiť našu citlivosť voči tým informáciám, ktoré prichádzajú z oblasti prežitkov, citov a emócií. Perspektívy vývoja jednotlivých vedných disciplín sa mu javia tak, že vývin vedných odborov bude pokračovať jednak v scientizácii humanitných odborov a jednak v humanizácii prírodných

a technických vied. Prejaví sa to v tom, že do sústavy kritérií, na základe ktorých tieto vedy riešia svoje úlohy, bude treba v neporovnateľne väčšej miere zaradiť i kritériá, ktoré vyplývajú z vlastností alebo možností človeka.

O postavení a sebareflexii vedy sa uskutočnila zaujímavá debata v rámci zasadania sekcie. Okrem iných na nej vystúpil prof. Barry Farrell z Northwestern University v Spojených štátoch, ktorý rozoberal vzťah vedy a politiky. Poukázal na revolúciu v komunikačných prostriedkoch, ktorá si vynucuje prelom v sociálnej vede z týchto dôvodov:

1. Prístupnosť presnejších a zrozumiteľnejších dát znižuje možnosť záverov výskumu a politických rozhodnutí.

2. Lepšia je výmena nielen faktov, ale i teórií a metód výskumu.

3. Mení sa vzájomná závislosť medzi sociálnym vedcom a tvorcom politiky.

V tejto súvislosti zdôraznil, že jedným z najkritickejších problémov, bez ohľadu na krajinu, je schopnosť politika tvoriaceho rozhodnutie, porozumieť a primerane použiť produkt expertov. Na záver pripomenul, že skutočnosť, že naša veda môže utvárať a formovať životy ľudí, má morálne dôsledky, ktorým sa nemožno vyhnúť.

Túto jeho myšlienku doplnil prof. Barth z Univerzity Göttingen názorom, že experti sú v modernej industriálnej spoločnosti — akonáhle sa púšťajú na pole politiky — kontaktom medzi vedeckým systémom a systémom politickej demokracie.

Ďalší diskutujúci, Ladislav Tondl, poukázal na potrebu pozitívnej angažovanosti vedy v súvislosti s problémom vzťahu troch elementov: vedy, spoločnosti a spoločenských hodnôt.

J. L. Fischer zdôrazňoval, že dominujúcim pojmom, ktorým musí operovať veda o vede, je forma a štruktúra.

Hodne sa diskutovalo aj o probléme, či je veda bezprostrednou výrobnou silou. Zaoberal sa ním aj príspevok Mikudáša Teicha. Vyšiel z Marxovej formulácie, vyslovenej pred viac ako sto rokmi, že veda sa stáva bezprostrednou výrobnou silou, avšak konštatoval, že v podobných situáciách sa pojmom „veda“ mlčky rozumejú prírodné vedy. Ako je to so spoločenskými vedami? Tu sa problém rieši preklenutím rozštiepenia medzi prírodovedeckým a spoločenskovedným poznaním rastom tzv. medzných či hraničných disciplín. Nastolil ďalej otázku, či zákony prírody nehovoria tiež o spoločnosti, v ktorej sa poznali.

Československo stojí na prahu vedeckotechnickej revolúcie, a preto — ako to povedal akademik Pavlík, aby nová technika vôbec mohla prísť, je treba venovať zvláštnu pozornosť ľudskému, subjektívnemu faktoru, lebo od úrovne ľudí závisí využívanie a rozvoj techniky a osud civilizácie vôbec. Účastníci konferencie — pedagógovia upozornili na viacero problémov vzdelávania, výchovy a ľudskej práce súvisiacich s nástupom vedeckotechnickej revolúcie. Jan Auerhan sa zaoberal problémom sústavy vzdelávania z hľadiska ekonóma. Zdôraznil fakt, že množstvo znalostí, ktoré sú ľudstvu k dispozícii, neustále vzrastá, zatiaľ čo odvetvie vzdelania svojimi metódami, technickým vybavením, organizáciou, ako aj svojím zameraním, cieľom, koncepciou, nezodpovedá súčasným požiadavkám a tým menej predvídateľným požiadavkám budúcnosti.

Všetky tieto príspevky súviseli s ústrednou problematikou, ktorá sa zaoberala skúmaním situácie človeka vo vedeckotechnickej revolúcii a v modernom svete. Z filozofického hľadiska najzaujímavejší bol Cveklv referát, prednesený na plenárnom zasadnutí, pod názvom *Problém človeka v modernej civilizácii* a Průchov úvodný príspevok do diskusie *Technika a filozofia*.

Jiří Cvekl si vytýčil niekoľko otázok, v rámci ktorých potom celý problém riešil. Aký vplyv má a bude mať vedeckotechnická revolúcia na človeka? Je človek tvárnou

bytosťou? V probléme stability a premenlivosti uvažuje Cvekl o určitých antropologických konštantách. Filozofii sa však doteraz nepodarilo odhaliť, v čom spočíva ich podstata. Faktom však zostáva, že snahou filozofie nemôže byť absolútne definovanie týchto konštant, pretože človek sa neustále redefinuje. Z toho potom vyplýva, že vo filozofickej antropológii ide o odlišné chápanie pojmov: stabilita, konštanta, premenlivosť — než napríklad v matematike. Matematická konštanta zostáva nepremennou a najmenšia zmena z nej robí veličinu variabilnú. Avšak — hovorí Cvekl — v oblasti živých procesov, a tým skôr v oblasti ľudského života s touto prostou logikou nevystačíme. Keď sa zaoberáme akýmkoľvek elementom, ktorý sa podieľa na budovaní štruktúry ľudskej skutočnosti, alebo akýmkoľvek vzťahom formulovaným biológii, psychológii, sociológii, spravidla zistíme, že stabilita je relatívna a historická báza, časovosť týchto javov tak podstatná, že v priebehu rodového alebo individuálneho vývoja sa vždy dostávajú premeny, posuny, výnimky, vylučujúce stabilitu toho typu, ktorý poznáme z anorganickej prírody.

Na druhej strane, keďže človek je vždy a za všetkých okolností jednotou subjektívneho a objektívneho, znamená problém premenlivosti človeka analýzu všetkých objektívnych na človeku nezávislých alebo ním vytvorených skutočností, ktoré jeho rozhodovanie a voľbu podmieňujú a až potom, keď boli odkryté, umožňujú rozhodnúť sa so znalosťou príčin a dôsledkov, teda rozhodnúť sa v hlbšom zmysle slobodne. Po takomto vymedzení pojmov stability a premenlivosti človeka pristúpil Cvekl ku kritike tradičnej marxistickej koncepcie človeka. Východiskom pre skutočne marxistickú koncepciu sa — podľa Cvekla — musí stať známa Marxova myšlienka, že celé dejiny človeka sú nepretržitou transformáciou ľudskej prirodzenosti. História dokazuje, v akých hraniciach môže civilizácia meniť ľudskú prirodzenosť. Táto zmena spočíva v tom, že niektoré potreby a tendencie sú preferované, kultivované, iné sú obchádzané a potlačované. Bezpochyby každá spoločenská formácia, každý spoločenský poriadok bol zásahom do štruktúry ľudskej prirodzenosti. Relatívna plasticita človeka je dokázaná celým jeho antropologickým vývojom.

Podľa Cvekla možnosť ľudskej „mutácie“ zasahuje do troch hlavných sfér: 1. do biologických základov ľudskej existencie a vzťahu človeka k prírode, 2. do civilizačných foriem, ktoré človek vytvára, 3. do oblasti subjektívneho rozhodovania, tvorenia a aktívneho pôsobenia subjektivity.

I keď každá z týchto sfér vplyvom civilizačného zásahu prináša veľa problémov, zdá sa, ako hovorí Cvekl, že najťažšie bude prekonanie reakcií, foriem chovania a sociálno-psychologických mechanizmov, ktoré sú spojené s „prirodzenosťou“ a s doterajšou historickou podstatou človeka. Treba zdôrazniť, že motivačná štruktúra človeka sa asi milión rokov vyvíjala v podmienkach, ktoré sa zásadne líšia od životných podmienok súčasných vyspelých civilizácií. Preto aj určité inštinktívne rezíduá, výbuchy afektov a obranné mechanizmy s nimi spojené nemôžeme u človeka eliminovať, ale ich môžeme poznať a vhodnými metódami kultivovať. Cvekl zdôraznil, že doterajšia civilizácia mala represívny charakter. Ak sa totiž človek aj vymanil zo závislosti od prírody, upadol do ešte väčšej závislosti od pravidiel a noriem spoločenského prostredia, v ktorom žil. Pedagogika riešila tento rozpor tým, že hlásala ďalšie upevňovanie a ďalšiu socializáciu človeka. Hlbší rozbor štruktúry ľudského chovania, ako dokazuje autor, môže byť vymedzený do dvoch typov:

1. Chovanie človeka, ktoré sa vybuďovalo na defenzívnej represii voči tendenciám, ktoré vyplývajú z biologickej a psychologickej výbavy človeka. Živočíšny základ ľudskej prirodzenosti nie je prekonaný kultiváciou, ale je ovládaný represiou.

2. Chovanie človeka, ktoré sa vybuďovalo na určitej tolerancii, založenej na pre-

svedčení o kultivovateľnosti primitívnych impulzov, na možnosti ich transformácie a prispôsobenia racionálnym a progresívnym požiadavkám reality spoločnosti a kultúry.

A tak potom o osude prvotných impulzov nerozhoduje príroda, ale civilizácia. Samozrejme, že medzi motivačnou výbavou človeka a jeho sociálnymi vzťahmi platí vzájomná podmienenosť.

V tomto druhom type chovania človeka, jeho správania sa, vidí Cvekl možnosť riešenia vzťahu človeka a budúcej civilizácie. Sebapoznanie je pre neho historickým procesom tvorenia ľudského sveta, civilizácie a kultúry. Problém premenlivosti a stability človeka mení sa v problém premenlivosti a stability civilizačných a kultúrnych foriem. Len v týchto dimenziách môže súčasné ľudstvo rozhodovať o svojej budúcnosti.

Otázkami vzťahu filozofie a techniky, úlohami filozofie pri skúmaní vedeckotechnickej revolúcie sa zaoberal Milan Průcha. Východiskom pre neho sa stalo skúmanie partnerstva filozofie a vedy. Tento vzťah sa riešil vo filozofii tromi spôsobmi:

1. Filozofia sa chápe ako vedecká metodológia, ktorej cieľom je odstrániť prekážky, objektívne určenému vývoju. Vedu a techniku prijíma bez výhrad.

2. Druhý prúd filozofie prijíma vedu a techniku kriticky. Kladie si úlohu zvládnutia techniky v celku a usmernenia v službe človeku.

3. Humanizmus vo filozofii tvrdí, že technika nie je prostriedkom, ale formou seba-realizácie človeka.

Takisto aj vzťah filozofie k vedeckotechnickej revolúcii sa vyhranil prakticky do dvoch koncepcií, v ktorých prevládala buď prílišná filozofičnosť, alebo nedostatok filozofie. Doterajšie nie práve najoptimálnejšie vyriešenie tohto vzťahu vidí Průcha v tom, že sa pri riešení problému vychádzalo z predmetu filozofie, ktorý nám určoval i jej obsah a aj mieru nárokov kladených na ňu. V súvislosti s riešením histórie predmetu filozofie vyslovil Průcha niekoľko zaujímavých myšlienok. Kládol si napríklad otázku, či dialektický materializmus znamená skutočne taký zlom vo filozofickej kontinuite, že by úplne mohol zanedbať Aristotelovu tézu o bytí ako bytí. Dokazuje, že i Engels rovnako ako klasickí metafyzikovia hľadá bytie, ktoré je posledným základom celej skutočnosti a pokladá toto bytie — hmotu — za bytie vôbec. Z tohto dôvodu aj Engelsa možno skôr považovať za metafyzika ako za kritika metafyziky.

Filozofia sa predovšetkým usilovala a usiluje o večne platné riešenie večných problémov. Jej cieľom, snažením bolo smerovanie k transcencii, či sa už pod týmto pojmom rozumela dokonalá idea, krásna a rozmanitá hmota, boh alebo človek. V modernej dobe však došlo k určitej strate tejto transcencie. Toto však podľa M. Průchu nie je zabudnutím filozofie vo veku vedy a techniky, ale naopak, rozvinutím jej vnútorných možností. Úlohou filozofie prestáva byť pýtanie sa, odkiaľ sme vyšli a kam smerujeme, ako aj konštatovanie, že cesta vedie od ničoho, cez nič k ničomu. Jadro filozofie sa teraz vyjadruje pohybom od čohokoľvek cez čokoľvek a k čomukoľvek, ktorý je krajnou filozofickou verziou stálej prítomnosti a zároveň jej najvšeobecnejšou technológiou. Průcha konštatuje, že veda a technika naplňajú horizont, ktorý spočiatku naplňala filozofia. V tomto zmysle rušia vládu filozofie a preberajú úlohy, ktoré si filozofia kladla, avšak filozofia pracujúca v pôvodnom horizonte nestráca svoj zmysel. Treba podľa autora zdôrazniť, že preberanie úloh tradičnej filozofie vedou a technikou je tendenciou a nie dovŕšenou etapou. Filozofii zostáva priestor, aby v rôznych svojich smeroch sa zúčastňovala naplňania daného horizontu, vypracovávaním všetkých v ňom skrytých možností a ich úplného uplatnenia.

K problémom človeka v súčasnom svete odznelo viacero referátov a diskusných príspevkov (J. Šindelář, O. Klein, R. Jungk a i.).

Na záver konferencie prehovoril Radovan Richta, ktorý zdôraznil, že vývoj súčasnej

civilizácie sa blíži k bodu, na ktorom je nevyhnutná generálna revízia pojmov, tendencií, analýz problémov individua, spoločnosti, vedeckotechnickej revolúcie a pod. Hrozí nebezpečenstvo, že bez tejto revízie človek nebude môcť rozhodnúť o svojej budúcnosti. Hlavným problémom, pred ktorým dnešná civilizácia stojí, je problém, aby sa človek stal subjektom vývoja, aby rozhodoval o veciach, ktoré vytvoril. To znamená, aby problém vysoko vyspelej technickej spoločnosti uviedol do súvislostí s problémom svojej slobody. I keď konferencia v Mariánskych Láznach neprišla k definitívnym a jednoznačným záverom, dokázala snahu vedcov dať technickej civilizácii humánnu náplň.

Dalimír Hajko — Barbora Hlavová